

TADEUSZ MALINOWSKI

Rola lasu i drewna u najdawniejszych społeczeństw pierwotnych i w społeczeństwie wczesnego feudalizmu na ziemiach polskich

Роль леса и древесины в старейших первобытных общинах и в обществе раннего феодализма на польских землях

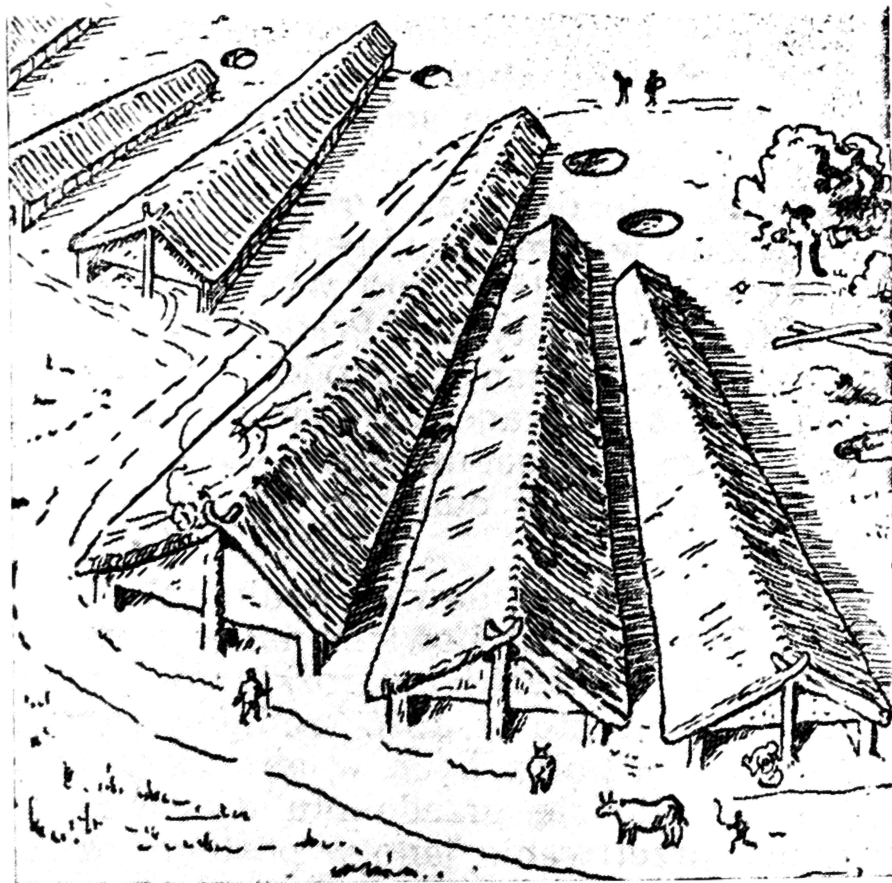
The role forest and timber in the oldest, primeval communities and in the community of early feudalism on Polish territories

Rolę lasu i drewna u najdawniejszych społeczeństw pierwotnych i w społeczeństwie wczesnego feudalizmu na ziemiach polskich, podobnie zresztą jak i w odniesieniu do innych okresów historycznych oraz obszarów, można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia. Pierwszy obejmowałby więc zagadnienia dotyczące wykorzystywania przez rozmaite społeczności surowca drzewnego, drewna martwego, drugi odnosiłby się zaś do spraw związanych u owych społeczeństw ze znaczeniem drzewa żywego, a zatem przede wszystkim rozmaitych zespołów leśnych. Obydwa te punkty widzenia, choć mogą być rozpatrywane oddzielnie, autonomicznie, jednakże są ze sobą silnie związane, ba, istnieje między nimi stosunek zależności. W niniejszym referacie postaramy się pokrótce naszkicować rolę drewna z obydwu przedstawionych punktów widzenia. Poruszone w nim zagadnienia będą stanowiły jedynie zarys, nie roszcący sobie pretensji do wyczerpania całości bogatej problematyki zawartej w jego tytule. Pragniemy ponadto wyjaśnić, że z uwagi na rodzaj wykorzystanych źródeł, a mianowicie materiałów archeologicznych, większą uwagę zwrócimy na sprawy dotyczące roli drewna martwego, które to zagadnienia są bardziej czytelne w badaniach archeologicznych od spraw odnoszących się do roli lasu (10).

Omawianie roli drewna w odniesieniu do dawno minionych epok często ma charakter teoretyczny. Drewno jest bowiem nader nietrwałym materiałem organicznym, ulegającym szybkiemu rozkładowi. Przechowuje się ono do naszych czasów jedynie w dość rzadkich wypadkach, na stanowiskach archeologicznych położonych w miejscach podmokłych, bagnistych. Również zwęglenie się przedmiotu drewnianego umożliwia w niektórych wypadkach przetrwanie jego w postaci pozwa-

lającej na odtworzenie pierwotnego wyglądu. Jednakże na większości polskich stanowisk archeologicznych brak jest zupełnie drobnych przedmiotów drewnianych, które uległy całkowitemu zniszczeniu, rozkładowi; w najlepszym wypadku stanowiska te dostarczają śladów konstrukcji drewnianych, czytelnych w postaci zaciemnień, smug, powstałych wskutek rozkładu pionowych słupów czy poziomych belek. Stąd też mówiąc o roli drewna w interesujących nas czasach będziemy się często posługiwać znaleziskami wyjątkowo przetrwałymi do naszych czasów, których występowanie uogólniono szerzej na teren całej Polski, wnioski będziemy zaś podbudowywać materiałami etnograficznymi odnoszącymi się do roli drewna u współcześnie żyjących społeczeństw pierwotnych oraz w kulturze ludowej społeczeństw cywilizowanych (20, 21).

Jeśli chodzi o najdawniejsze ludy zamieszkujące ziemie Polski (13) w starszej i środkowej epoce kamienia, paleolicie i mezolicie (lata do około 4200 p. n. e.), to poza nikłymi śladami szalásów oraz węgielkami drzewnymi, znajdowanymi na terenie ówczesnych osad, brak jest jakichkolwiek bezpośrednich znalezisk drewna, przedmiotów drewnianych. A przecież nie może ulegać wątpliwości, że owe plemiona znajdujące się na bardzo niskim etapie rozwoju szeroko posługiwały się w swym życiu drewnem, łatwiejszym do obróbki, choć mniej trwałym w użyciu, niż kamień, krzemień lub kość. Jedynym pośrednim dowodem używania przedmiotów drewnianych są z tego czasu krzemienne groty strzał, poświadczające znajomość drewnianych łuków i strzał oraz krzemienne groty oszczepów, które oczywiście były osadzone na drzewcach. Cała kultura drewniana owych tysiącleci uległa zniszczeniu, a jej ogromnym zaś znaczeniu możemy więc mówić na podstawie przykładów niektórych ludów pierwotnych dziś żyjących, gdzie drewno ma bardzo powszechne zastosowanie, przeważając w sposób zdecydowany

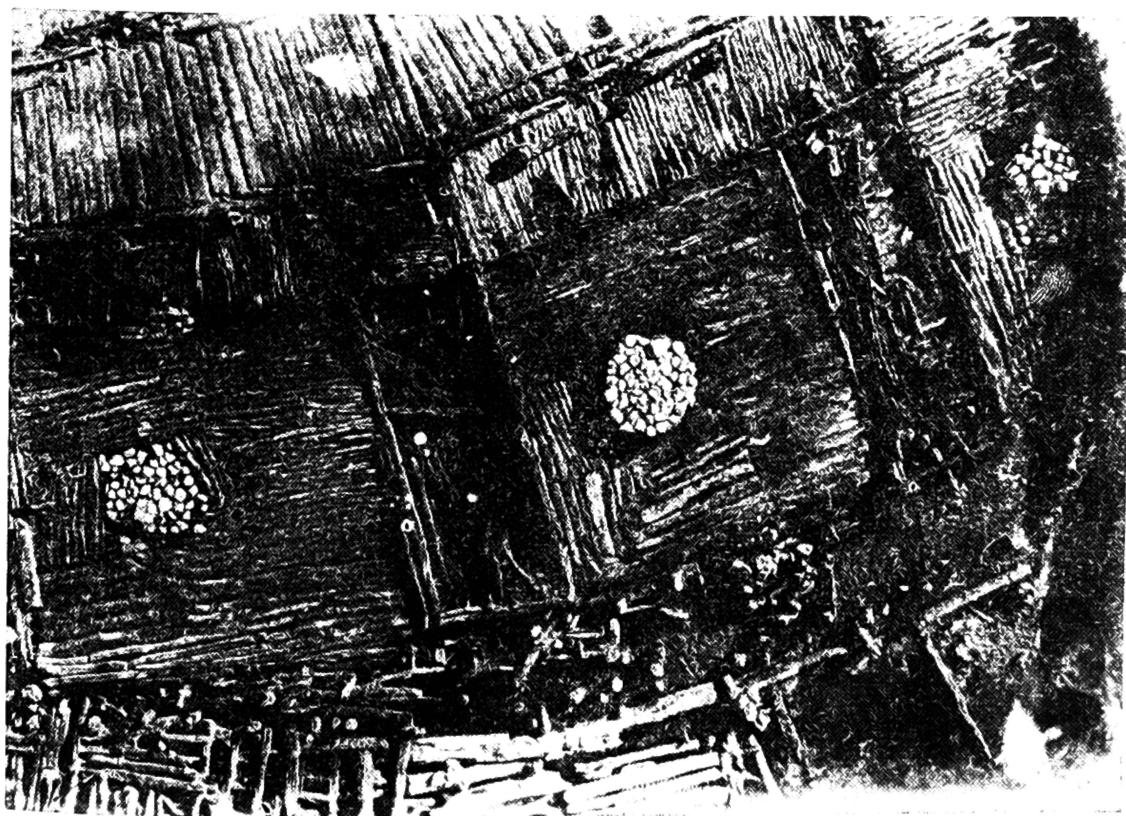

Ryc. 1. Brześć Kujawski, pow. Włocławek. Rekonstrukcja osady neolitycznej. Wg S. Madajskiego (16)

nad innymi surowcami. Nawiasem możemy tu dodać, że ów fakt bezkonkurencyjnego zastosowania drewna u pewnych współczesnych nam społeczeństw pierwotnych skłania niektórych badaczy do wysuwania koncepcji o istnieniu w pradziejach epoki drewna (paleoksylu), poprzedzającej w rozwoju ludzkości epokę kamienia, choć nie poświadczonej konkretnymi znaleziskami (2).

W życiu plemion paleolitycznych i mezolitycznych na naszych ziemiach lasy miały jednakże duże znaczenie. Ówczesny człowiek, pędzący bardzo prymitywny żywot, koczujący w niewielkich gromadach, był bowiem całkowicie uzależniony od przyrody, gdyż podstawą jego egzystencji było zbieractwo, myślistwo i rybołówstwo. W okresach klimatycznych dopuszczających rozwój lasów na terenie Polski, były więc one niewątpliwie wyzyskiwane w celu zdobywania pożywienia roślinnego i zwierzęcego.

„Rewolucja” cywilizacyjna, która ogarnęła ziemie polskie w neolicie, czyli młodszej epoce kamienia (około 4200—1700 p. n. e.), wpłynęła także i na zmianę roli lasu i drewna w życiu ówczesnych społeczeństw. Wprawdzie obróbka kamienia i krzemienia oraz rogu i kości osiągnęła bardzo wysoki poziom, wprawdzie zaczęły się pojawiać pierwsze przedmioty metalowe — miedziane, lecz nie zahamowało to, ale przeciwnie, powiększyło znaczenie drewna. Nie jest już ono tak uniwersalnym materiałem, ale zwiększa się jego zastosowanie w połączeniu z przedmiotami kamiennymi, krzemiennymi, glinianymi czy też nawet miedzianymi. Drewno staje się częścią różnych narzędzi, czasem bardzo już wyspecjalizowanych (np. warsztat tkacki), wykonuje się z niego pierwsze czółna. „Rewolucja” neolityczna, która zapoznała człowieka na naszych terenach przede wszystkim z uprawą ziemi i hodowlą

Ryc. 2. Biskupin, pow. Żnin. Na pierwszym planie dolne partie odkrytych dwóch budynków z wczesnej epoki żelaza. Wg J. K o s t r z e w s k i e g o (11)

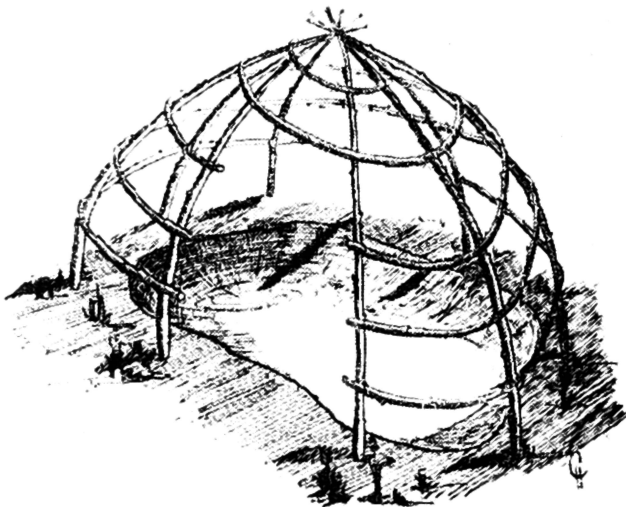
Ryc. 3. Biskupin, pow. Żnin. Na pierwszym planie fragment ulicy z wczesnej epoki żelaza. Wg J. Kostrzewskiego (11)

zwierząt, wpłynęła też na wzrost znaczenia drewna jako budulca. Stopniowe przechodzenie większości plemion do osiadłego trybu życia powodowało, że szałas drewniane nie mogły stanowić wystarczającej osłony dla ludzi i ich dobytku. Pojawiają się więc domostwa drewniane, często znacznych rozmiarów, wielorodzinne (ryc. 1), których budowa wymagała znacznej ilości drewna.

Przechodzenie plemion neolitycznych do osiadłego trybu życia związanego z uprawą ziemi i hodowlą zaczęło zmieniać dawny w pełni zależny stosunek człowieka do przyrody. Tak więc i las, który w sprzyjających okresach klimatycznych dawnych epok był podstawą egzystencji niektórych grup ludzkich, zaczął tracić to swoje wyjątkowe znaczenie. Oczywiście, nadal kwitło zbieractwo i myślistwo, ale stopniowo ich rola zaczęła u plemion osiadłych maleć i polegała na uzupełnianiu produktów dostarczanych przez uprawę ziemi i hodowlę. Tracąc do-

minujące znaczenie dla ludzkiej egzystencji, las zyskał jednak nową funkcję. W wielu wypadkach był on z pewnością użytkowany do wypasu bydła i trzody chlewnej.

Epoka brązu (około 1700—650 p. n. e.), która wycisnęła silne piętno na układzie kulturowym ziem polskich także i późniejszych okresów, w czasie której kształtują się na tych ziemiach etniczne elementy prasłowiańskie, utrwaliła zdobycze „rewolucji” neolitycznej. Stwierdzenie to dotyczy przede wszystkim ostatecznego upowszechnienia się osiadłego trybu życia ludności zajmującej się uprawą ziemi i hodowlą.

Ryc. 4. Słupca. Rekonstrukcja szkieletu drewnianego daszku szałasowego półziemianki z wczesnej epoki żelaza. Wg T. Malinowskiego (17)

W związku z tym utrzymuje się nadal rola lasu i drewna scharakteryzowana w odniesieniu do młodszej epoki kamienia. Dotyczy to znaczenia drewna występującego w postaci osobnych przedmiotów, jak i w połączeniu z narzędziami wykonanymi z brązu i coraz to rzadziej z kamienia, odnosi się to również do znaczenia drewna jako budulca. Pod koniec zaś epoki brązu pojawia się na naszych ziemiach nowe narzędzie, a mianowicie radło, które w przyszłości miało radykalnie zmienić charakter uprawy ziemi. Narzędzie to w owym czasie było wykonane w całości z drewna. W epoce brązu utrwała się też rola lasu jako obszaru uzupełniającego żywnościową produkcję rolnictwa i hodowli, upowszechniające się zaś wówczas w obrządku pogrzebowym ziem polskich palenie ciał powoduje wykorzystanie drewna do tego celu.

Dotychczas scharakteryzowane okresy pradziejów dostarczyły tylko niewielu bezpośrednich dowodów świadczących o roli lasu i drewna w życiu ówczesnych plemion, co nasuwało konieczność sięgania po dowody pośrednie oraz po analogie zaczerpnięte z zakresu etnografii. Korzystniejszą sytuację obserwujemy dopiero w odniesieniu do wczesnych okresów epoki żelaza (około 650—400 p. n. e.). Jest to wynikiem rozkopania pewnej ilości grodzisk pochodzących z tego czasu, położonych bardzo często na podmokłych terenach wysp lub półwyspów jeziornych, a więc mających zwykle dobre warunki dla przetrwania przedmiotów wykonanych z drewna.

Wśród wszystkich grodzisk pochodzących z wczesnej epoki żelaza na pierwszy plan wybija się słynny obiekt położony w Biskupinie w pow. znińskim. Grodzisko w Biskupinie zostało bowiem najdokładniej zbadane, dostarczyło największej ilości przedmiotów z interesującego nas surowca i dało możliwość dokonania wielu obserwacji, uzyskanych w niniejszym referacie.

Już pierwszy rzut oka na wykopaliska biskupińskie daje pogląd na olbrzymią ilość drewna zużytego do budowy grodu wraz ze wszystkimi jego umocnieniami (22, 27). Z drewna wybudowano tu bowiem około 105 domostw (ryc. 2), wymoszczono nim ulice (ryc. 3) i pomost, użyto go do postawienia falochronu, drewno było wreszcie podstawowym materiałem do wzniesienia wału obronnego wraz z bramą i strażnicą. Jak się oblicza (25, 27), ogólne zużycie drewna dla tych wszystkich celów wyniosło 5520—7155 m³. Przyjmując, że z jednego hektara lasu osiągnano około 350 m³ budulca, daje to 16—20 ha lasu wyciętego do budowy grodu¹. Przy tym możemy równocześnie podać, że takie elementy grodu, jak wał, brama, falochron, most i ulice budowano z drewna dębu, domy z drewna sosny i dębu, zaś na faszynę używano gałęzi olchy i brzozy. Wykopaliska biskupińskie dostarczyły też sporej ilości drobniejszych przedmiotów wykonanych z drewna (5, 24). Mamy więc wśród nich sosnowe i dębowe radła, świerkową łódź, jesionowe koło wozu, dębową oś wozu, dębową ławę, sosnową podstawę warsztatu tkackiego, lipową nieckę, dębowy stępor, świerkowy tłuczek, dębowe kijanki, sosnowe i świerkowe matawki, brzozową kopystkę, świerkowy

¹ Uwzględniając, że poszukiwano drewna budulcowego określonych sortymentów, jest więcej prawdopodobne, że pozyskiwano je plądrowniczo, z lasu o powierzchni wielokrotnie większej (200—500 ha) K. Red.

walek, sosnowe i topolowe łyżki, sosnowe, brzozy i topolowe pławiki do sieci, a także czerpaki, drabinę, trzonek siekiery, gwoździe, kołki, kliny oraz wiosła z drewna nieokreślonego pod względem gatunku. Najprawdopodobniej leśnego pochodzenia są także znalezione w trakcie wykopalisk w Biskupinie szyszki sosny zwyczajnej, łuski owocowe brzozy brodawkowatej i omszonej, szyszki i orzeszki olchy czarnej, orzeszek grabu, żołądzie dębu, orzeszki leszczyny, nasiona maliny, jeżyny, głogu i derenia świdwy (9, 19). Lasy w okolicy Biskupina dostarczały także zwierzyny łownej, a mianowicie jeleni, saren, dzików, niedźwiedzi, lisów, łosi, turów, zajęcy, wilków, borsuków, wyder, tchórzów, żbików, rysiów, wiewiórek i bobrów, których szczątki zostały rozpoznane wśród wykopanych kości (14, 15).

Te wszystkie przykłady przytoczone wyżej, a pochodzące tylko z jednego stanowiska archeologicznego wymownie świadczą, choć są to przecież jedynie znalezisko szczątkowe, o wielkiej roli drewna, lasu u ludności wczesnej epoki żelaza w Polsce. A przecież stanowisk typu Biskupina mamy w Polsce dziesiątki, mamy prócz nich setki i tysiące innych osad nieobronnych, w których choć nie zawsze stawiano tak okazałe budowle, zadowolając się często półziemiankami nakrytymi szłasowatym dachem (ryc. 4), użytkowano natomiast ten sam sprzęt drewniany, zbierano te same produkty leśne, polowano na taką samą zwierzynę leśną.

Następne, młodsze okresy epoki żelaza (około 400 p. n. e. — 570 n. e.) dostarczyły niewielu materiałów do interesującego nas zagadnienia, a to z racji braku zbadanych osiedli, których położenie umożliwiałoby przetrwanie zabytków drewnianych. Wiemy jednak, że drewno i las nie straciły swej wielkiej roli w życiu ówczesnych plemion, podobnie jak to było przedstawione w odniesieniu do wczesnej epoki żelaza, choć zanikł w tym czasie zwyczaj wznoszenia grodów, których budowa pochłaniała tyle drewna. Bogatszych danych do zagadnienia poruszanego w niniejszym referacie dostarczył natomiast okres wczesnego średniowiecza (około 570—1250 n. e.), zwłaszcza zaś wieki od IX do XIII. Sytuacja ta nader korzystna dla rozpatrywania roli drewna i lasu we wczesnofeudalnej Polsce, jest wynikiem podjęcia już u schyłku okresu międzywojennego badań licznych wczesnośredniowiecznych grodzisk i osad nieobronnych. Badania te szczególnie zaś nasiliły się po ostatniej wojnie, co było związane z okresem przygotowań i obchodów tysiąclecia państwa polskiego. Różnorodnych zabytków drewnianych i danych świadczących o ówczesnej roli lasu dostarczyły dziesiątki badanych obiektów, z których przykładowo wymienimy Gniezno, Poznań, Opole, Gdańsk, Szczecin i Wolin.

Intensywne badania archeologiczne osiedli wczesnośredniowiecznych w pełni pokazały, jak duże znaczenie miało drewno i jak wielka była w owym czasie rola lasu. Nie tylko ówczesne wsie, ale przecież i miasta, których powierzchnia dochodziła do około 10 ha, a liczba mieszkańców osiągała niekiedy imponującą cyfrę 10 000 (np. Wolin i Szczecin), były zbudowane prawie całkowicie z drewna. Drewniane były domostwa (ryc. 5), zwykle parterowe, drewnem moszczono ulice. Dopiero od drugiej połowy X wieku pojawiają się kamienne kościoły i pałace,

jednakże długo jeszcze większość budynków miejskich będzie drewniana. Ważniejsze ośrodki miejskie były też otoczone wałami drewniano-ziemnymi, szerokimi 10—20 m i o wysokości około 10 m.

Jak wiele drewna było potrzeba do wzniesienia owych umocnień mogą świadczyć obliczenia, że mające około 1000 mieszkańców Opole otoczone było wałami zawierającymi około 5000 m³ drewna (8), zaś do budowy 1 m bieżącego wału obronnego w Poznaniu (ryc. 6) zużyto aż 42 m³ tego surowca (4).

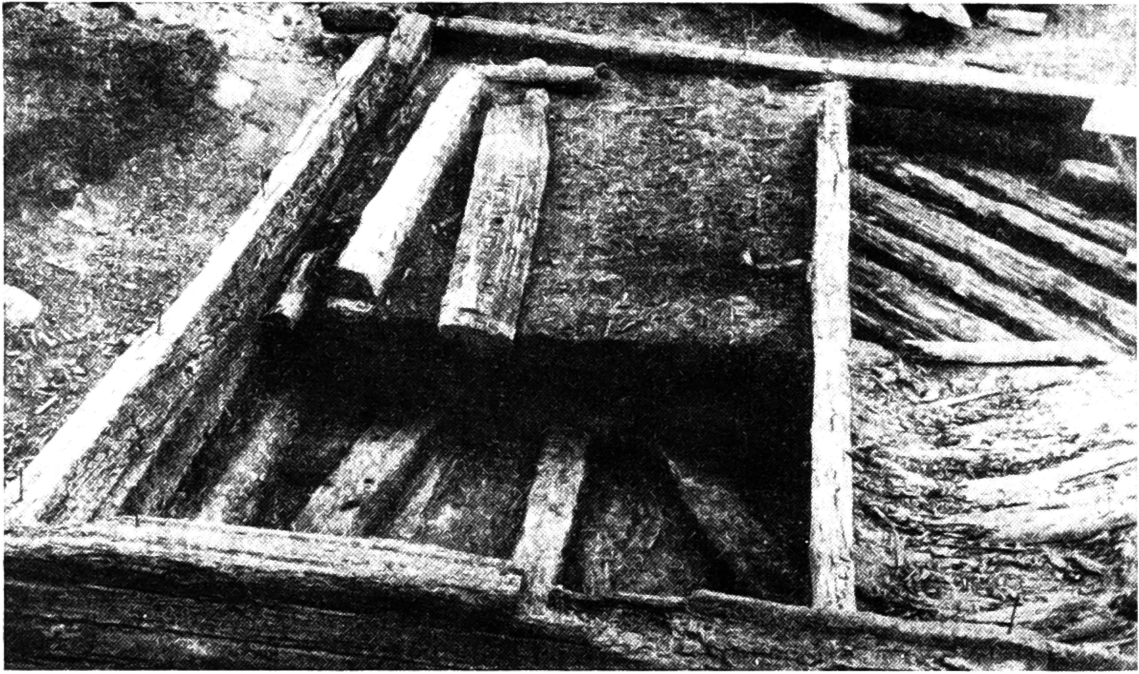
Gdy do tego obrazu dodamy wyposażenie w postaci sprzętów i narzędzi drewnianych, to okaże się, że drewno było jednym z podstawowych materiałów w życiu ludzi zamieszkujących Polskę wczesnośredniowieczną. Drewniane były więc niektóre narzędzia rolnicze z radłem włącznie, które miało jedynie żelazną radlicę, drewniane były grabie i widły. Wykopaliska dostarczyły ponadto drewnianych koryt, stępic drzewczkowych do łapania zwierzyny, wiader i nosideł do wody, kopystek, mątevek, łyżek, łopat piekarskich, czerpaków, stęp do wyrobu kaszy, kijanek, pałek ciesielskich, kół i innych części wozu, beczek i cebrzyków, mis i talerzy, narzędzi tkackich (międlice, trzepaczki do lnu, motowidła, deseczki i tabliczki tkackie), kopyt szewskich, uzbrojenia (tarcza, łuk), płóz sanek, jarzem do zaprzęgu wołów, łodzi i wiosła, przedmiotów kultowych, fragmentów mebli, a także instrumentów muzycznych i zabawek dziecięcych (12).

Powyższy wykaz daleki jest zresztą od wyczerpania wszystkich przykładów wczesnośredniowiecznych przedmiotów drewnianych. Wspomnimy jeszcze, że do wyrobu tych wszystkich przedmiotów, wykonywanych systemem domowym oraz przez liczne rzemiosła zajmujące się obróbką drewna, używano drewna sosny, świerka, jodły, olchy, brzozy, dębu, jesionu, wiązu, grabu, osiki, lipy, klonu, modrzewia, cisu, buku, wierzby, topoli, dzikiego bzu, leszczyny, trzmieliny, a nawet orzecha włoskiego (8).

Rola lasu i drewna nie byłaby dostatecznie naświetlona, gdybyśmy nie wspomnieli choć krótko o tym, że to las dostarczał materiału do pędzenia dziegciu (26), że był on trzebiony i wypalany dla celów rolniczych, co znakomicie użyźniało glebę, że uprawiano w nim bartnictwo, wypasano zwierzęta, zbierano rozmaite rośliny lub ich części na użytek kuchenny, dla celów leczniczych oraz technicznych, a wreszcie polowano na dzikie zwierzęta, które wymieniliśmy omawiając wczesną epokę żelaza.

W odniesieniu do okresu wczesnego średniowiecza rysuje się nam ponadto jeszcze jedno zagadnienie dotyczące roli lasu, zwłaszcza dużych zespołów leśnych. Otóż posiadał on w tym czasie niekiedy charakter granicy międzyplemiennej (23), służy jako rodzaj naturalnej fortyfikacji trudnej do przebycia. Jeśli nawet prowadziły przez lasy drogi, to były one łatwe do zabarykadowania przez ścięcie drzew i obalenie ich w poprzek drogi. W ten sposób powstawały przesieki, która to nazwa została zachowana po dziś dzień w brzmieniu niektórych miejscowości (7).

Powyższy przegląd materiałów świadczy o dużym znaczeniu lasu i drewna u najdawniejszych społeczeństw pierwotnych i w społeczeństwie wczesnego feudalizmu na ziemiach polskich. Jest to zupełnie zro-

Ryc. 5. Międzyrzecz Wielkopolski, m. pow. Fragment budynku wczesnośredniowiecznego. Wg T. Malinowskiego (18)

zumiałe, gdyż przecież z wyjątkiem niektórych okresów starszej epoki kamienia, ziemie dzisiejszej Polski zawsze należały do lesistych obszarów Europy. Ówczesny człowiek współżył na codzień z lasem, a drewno było surowcem ogólnie i łatwo dostępnym. Wprawdzie trwający długie wieki i tysiące lat rozwój ludnościowy i cywilizacyjny plemion zamieszkujących interesujący nas obszar prowadził do kurczenia się powierzchni lasów, jednakże aż po wczesne średniowiecze włącznie proces ten nie zaważył w istotny sposób na zmianie krajobrazu, w którym las był tak charakterystycznym elementem składowym.

Ryc. 6. Poznań. Na pierwszym planie konstrukcje domu, w głębi część wczesnośredniowiecznego wału drewniano-kamiennego. Wg W. Hensla (6)

Późniejsze okresy średniowiecza, czasy nowożytne i współczesne w dużo szybszym tempie spowodowały zanikanie lasów, czasem na znacznych przestrzeniach (1). Ale przecież, jeśli weźmiemy pod uwagę kulturę ludową końca XIX i początków XX wieku, to nadal zobaczymy jak wielką rolę odgrywa w niej drewno, jak duże znaczenie ma w niej las. Dowodem tego są relikty w niektórych regionach Polski, mimo wielkich zmian zaszłych w ostatnich dziesiątkach lat, aż po dzień dzisiejszy. Fakt ten pomoże nam lepiej uzmysłowić sobie rolę lasu i drewna w bardziej odległych czasach, gdy lasów było dużo więcej, a drewno stanowiło łatwo dostępny surowiec.

LITERATURA

1. Buczek K. — Ziemie polskie przed tysiącem lat (zarys geograficzno-historyczny), Wrocław-Kraków 1960.
2. Gansiniec R. — Epoka drzewna. Archeologia, t. 3, 1952.
3. Haupt G. — Der Kopf von Jankowo. Aus dem Posener Lande, R. 4, 1909.
4. Hensel W. — Polska przed tysiącem lat. Wydanie II, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964.
5. Hensel W. — Przedmioty drewniane z grodu kultury łużyckiej w Biskupinie w pow. znińskim, (w:) Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie znińskim, Poznań 1938.
6. Hensel W. — Założenie Poznania i jego najstarsze dzieje w świetle wykopalisk. „Z otchłani wieków”, R. 13, z. 11—12, 1938.
7. Hładyłowicz K. J. — Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku, Lwów 1932.
8. Hołubowicz W. — Opole w wiekach X—XII. Katowice 1956.
9. Jaroń B. — Szczątki roślinne z wczesnego okresu żelaznego w Biskupinie (Wielkopolska), (w:) Gród prasłowiański...
10. Kostrzewski B. — Drewno w kulturze materialnej naszych przodków. Z otchłani wieków, R. 19, 1950.
11. Kostrzewski J. — Kilka uwag uzupełniających o budowlach mieszkalnych i obronnych kultury łużyckiej w Biskupinie, (w:) Gród prasłowiański...
12. Kostrzewski J. — Kultura prapolska. Wyd. III, Warszawa 1962.
13. Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K. — Pradzieje Polski. Wyd. II, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
14. Krysiak K. — Szczątki zwierzęce z Biskupina, wydobyte z warstw „kultury łużyckiej” w sezonie wykopaliskowym 1948 r., (w:) III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie znińskim za lata 1938—1939 i 1946—1948, Poznań 1950.
15. Lubicz-Niezabitowski E. — Szczątki zwierzęce i ludzkie z osady przedhistorycznej w Biskupinie. Część II i III, (w:) Gród prasłowiański...
16. Madajski S. — Czym były wielkie budowle z młodszej epoki kamiennej, odkryte w Brześciu Kujawskim? Z otchłani wieków, R. 13, z. 1—2, 1938.
17. Malinowski T. — Dalsze badania osadnictwa ludności kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaza w Słupcy. Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 15, 1964.
18. Malinowski T. Wkład Muzeum Archeologicznego w Poznaniu do badań nad wczesnym średniowieczem w latach 1946—1961, Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 14, 1963.
19. Moldenhawer K. — Szczątki roślinne z wczesnego okresu żelaznego w Biskupinie. (w:) III Sprawozdanie...
20. Moszyński K. — Kultura ludowa Słowian. Część I, Kraków 1929.
21. Pietkiewicz C. — Polesie Rzeczyckie. Materiały etnograficzne Część I, Kultura materialna, Kraków 1928.
22. Rajewski Z. A. — Budowle grodów kultury łużyckiej na półwyspie jeziora biskupińskiego w powiecie znińskim. (w:) III Sprawozdanie.
23. Schwartz A. — Zmiany krajobrazu Krainy Zielonogórskiej na tle rozwoju osadnictwa od XI do XX wieku. Poznań 1966.

24. Ślaski J. — Łużyckie wyroby drewniane z Biskupina. (w:) III Sprawozdanie ...
25. Szafrański W. — Przez pryzmat liczb. Z otchłani wieków, R. 17, 1948.
26. Szafrański W. — Wczesnohistoryczna smolarnia z Biskupina w pow. żnińskim. *Slavia Antiqua*, t. 2, z. 2, 1950.
27. Żurowski T. — Budowle kultury łużyckiej w Biskupinie. (w:) III Sprawozdanie ...

Краткое содержание

Древесина минувших эпох сохранилась до наших времен только в довольно редких случаях в археологических раскопках, расположенных в мокрых, болотных местах, иногда также в обугленной форме. Гораздо чаще археологические раскопки обнаруживают только следы деревянных конструкций в виде затемнений, полос, образовавшихся в результате распада столбов и брёвен.

Работа начинается автором с более ранней каменной эпохи палеолита. Однако, только в отношении ранней эпохи железа располагаем более значительным количеством материалов, касающихся как тогдашних деревянных конструкций, так и мелких деревянных предметов домашнего обихода. Равноценным, относительно богатства деревянных достопримечательностей, является только ранний период средневековья.

Проведённое обозрение археологических материалов свидетельствует о большом значении леса и древесины в самых древних первобытных общинах и в обществе раннего феодализма на польских землях.

Summary

Only in rather rare cases, in archaeological sites situated in soaked, boggy places, sometimes also in charred form the wood of past eras is preserved until our times. More frequently archaeological objects provide only traces of wooden construction in a form of darkenings and streaks caused due to the decomposition of posts or bars.

Author starts his discussion with the older stone age, palaeolith. It is, however, the early iron age, which yields the greater number of materials concerning contemporary wooden constructions as well as small wooden objects of every day use. The period of early Middle Ages is equally rich in wooden relics.

The discussed review of archaeological materials indicates the important role of wood and timber in the oldest, primeval communities and in the community of early feudalism on Polish territories.